

ЎЗБЕК МУМТОЗ ШЕЪРИЯТИДА МУВАШШАҲ САНЪАТИ

Арофатой Муйдинова – Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институтини Гуманитар фанлар факультетини Ўзбек адабиётшунослиги кафедрасини ўқитувчиси

Аннотация: Мақолада шеърий санъатлар, ўзбек адабиётидаги мувашишаҳ асарлар, шунингдек, Алишер Навоийга бағишланган форс-тожик тилидаги мувашишаҳ ҳақида сўз боради. Мувашишаҳ ўзбек мумтоз шеъриятида кенг тарқалган шеърий санъатлардандир. Ижоди ўрганилаётган шоирнинг адабий давраси, яқин дўстлари ким бўлганини ўрганишда мувашишаҳлар муҳим манба бўлиши мумкин.

Калим сўзлар: шеърий санъат, мувашишаҳ, тавшиҳ, газал, қитъа, мухаммас, тазмин.

Annotation: The article talks about poetic arts, muwashshah works in Uzbek literature, as well as muwashshah in Persian-Tajik language dedicated to Alisher Navoi. Muwashshah is one of the most common poetic arts in Uzbek classical poetry. The literary circle of the poet whose creativity is being studied, the muwashshahs can be an important resource in studying who their close friends are.

Keywords: poetic art, muwashshah, rabbit, gazelle, continent, muhammas, tasmin.

Маълумки, мумтоз шеъриятда нутққа безак берувчи санъатларга алоҳида эътибор берилган. Чунки шеър бадий ҳодиса бўлиши учун шакл ҳам, мазмун ҳам гўзал бўлмоғи талаб этилади. Шунинг учун адабиётшуносликда шеърий санъатлар махсус ўрганилган ва бир қанча рисолалар яратилган. Шундай шеърий санъатлардан мувашишаҳ санъати ҳақида тўхталмоқчимиз.

Мувашишаҳ арабча “зийнатламоқ” маъносини ифодалайди. Мувашишаҳ жанр эмас, шеърий санъатлардан бири, шунинг учун мумтоз шеъриятда ғазал, мухаммас, мураббаъ, мусамман, мустаҳзод, маснавий, қитъа, рубоий, фард каби жанрларда яратилган. Мувашишаҳ – шеърнинг ҳар бир мисра, байт ёхуд бандининг бошланиш ҳарфларидан бирор нарса ёки кишининг номи келиб чиқади. Айрим мувашишаҳларда исм мисралар таркибидаги сўзлар орасига яширинган бўлади. Бундай ҳолда мувашишаҳ муаммо усулида ечилади.

Мувашишаҳ хусусида академик Азиз Қаюмов қуйидагича фикр билдирган: “Мувашишаҳ – ғазалда келтирилган сифатлашлар, шоирона тасвирлар кўпроқ шарқ адабиётига хос анъанавий характерга эга. Мувашишаҳ шоир маҳоратининг бир намоиши” [7,45]. Ҳақиқатан ҳам мувашишаҳ шоирдан жуда катта маҳорат талаб қиладиган нозик санъат, чунки келтириб чиқариш кўзда тутилган исм мисра ёки байтни маълум бир ҳарф билан бошлашни талаб этади. Бу эса мисра ёки байтни мазмун ифодаси учун энг мақбул сўз билан эмас, чиқариладиган исмга мос сўз билан бошлашни тақозо қилади. Шундай экан, мувашишаҳ юксак маҳорат ва дид билан қўллансагина, шеърга зеб бўлади, акс ҳолда, у шеърнинг бадий савиясини тушириб юбориши ҳам мумкин [8, 298].

Максуд Шайхзода, Азиз Қаяумов, Шариф Юсупов, Қўлдош Пардаев сингари олимларнинг бу мавзуга оид тадқиқотлари мувашшаҳнинг ўзига хос хусусиятларини ёритгани, унга доир мунозараларга ойдинлик киритгани жиҳатидан аҳамиятлидир.

Мувашшаҳнинг келиб чиқиши ҳақида турли фикрлар мавжуд. Рус шарқшуноси И.Ю.Крачковскийнинг ёзишича, мувашшаҳ, унинг шакли ва муайян тартибда тузилиши борасидаги фикрлар X асрда Арабистонда яшаб ижод этган шоир Муқаддам ибн Муъафа ал-Кабрий қаламига мансуб.

Мувашшаҳ адабиётларида *тавшиҳ санъати* деб ҳам аталади. XV асрда яшаб ижод этган олим Атоуллоҳ Ҳусайний ўзининг “Баъдойиъ – ус санойиъ” асарида шундай ёзади: “Тавшиҳ ажам шуароси наздида андин ибораттурким, шоир мисра ёки байтларнинг бошида ё аларнинг ўртасида бир неча ҳарф ёки бир неча сўз келтирурким, ул ҳарф ёки сўзларни жамъ қилинса, бир исм ё бир лақаб ё бир мисра ё бир байт бўлур ёки анга ўхшаш бир нима ҳосил бўлур ва бу санъатни ўз ичига олган шеърни мувашшаҳ дерлар... [2, 85]” Олим бунга мисол қилиб Алишер Навоийга бағишланган форс-тожик тилидаги қуйидаги қитъани келтиради:

Иззату давлат, *илоҳий*, бод бо фатху зафар,

Шаҳриёр-и мулк-и донишро *ҳамеша* бешумор!

(Илоҳим, илм мулкининг шаҳриёрига ҳамиша ҳисобсиз фатху зафар билан иззату давлат келсин.)

Лутф кун дар зилл-и шаҳ, ё раб, *бидораиш* то магар

Ёбад оромиш *ба иззу* адл-и эшон рўзгор.

(Ё раб, лутф қил, уни шоҳ соясида сақла, токи уларнинг қудрату адлидан замона тинч бўлсин!)

Ё раб, эҳсон кун *ба фазилат* давлат-и уқбо, ки ў

Расм-и эҳсон кард дар дунё *ба давлат* ошкор.

(Ё раб, фазлинг билан унга охират давлатини эҳсон қил, чунки у давлатга бу дунёда эзгулик расмини бунёд қилди.)

Мазкур қитъанинг биринчи мисраларнинг бошидаги ҳарфларни жамъ қилинса, Али ҳосил бўлур, иккинчи мисраларнинг олдидаги ҳарфларни жамъ қилинса, шер ҳосил бўлур. Биринчи мисраларнинг ҳашвидаги сўзларни жамъ қилинса, қуйидаги мисра ҳосил бўлур:

Илоҳий бидораиш ба фазилат.

(*Илоҳий, уни фазлингда тут.*)

Иккинчи мисраларнинг ҳашвидаги сўзларни жамъ қилинса, қуйидаги иккинчи мисра ҳосил бўлур:

Ҳамеша ба иззу ба давлат

(*Ҳамиша қудрату давлатда.*)

Агар сўзларни мисра ва байтларнинг тартиби била жамъ қилсалар, ушбу байт ҳосил бўлур:

Илоҳий ҳамеша бидораиш

Ба иззу ба фазилат ба давлат[2,85].

(*Илоҳий, ҳамеша тут ани*

Қудрату фазлингда, давлатда)[2,320].

Шоир тавших санъатига батафсил тўхталиб, унинг барча турларига қатор мисоллар келтиради ва тавшихни кўпинча қасидада қитъа шаклида қўлланишини таъкидлайди. Шунингдек, *тавших* сўзининг луғавий маъносини ҳам изоҳлайди: “Тавших луғатта вишоҳ, яъни бўюнбоғни бировнинг бўйнига илмактур. Шеърға ҳарф ёки сўзларни киритмак анга ўхшағани учун бу маънода анга тавших деб ном қўюптурлар”[2, 87].

XV асрда Хожа Савожий, Мавлоно Котиб, Мавлоно Али Шерозий каби Ҳирот адабий муҳитининг етакчи шоирларининг яратган катта-кичик қасидалари ҳам мувашшаҳ шаклида ёзилган.

XV аср адабиётининг яна бир улкан шоири ва алломаси Шайх Аҳмад Тарозий ҳам ўзининг “Фунуну-л-балоға” асарида мувашшаҳни махсус санъат сифатида тилга олади ва шундай таърифлайди: “...шеърнинг аввалги ҳарфларини териб олсалар ё ўртадаги ҳарфларини олиб жам қилсалар... (исм пайдо) бўлур. Шеърнинг бир мисраси ҳарфларида ҳам исм музайян бўлиши мумкин”[5, 125]. Худди шундай бир мисра таркибидаги сўзларнинг биринчи ҳарфлари жамланса, исм ҳосил бўладиган турини Алишер Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин” достонида Фарҳодга исм берилишида ҳам учратишимиз мумкин:

Бу навъ эрмас, ато қўймоди отин
Ки, кўргач ишқ анинг рокиза зотин,
Анга фарзона Фарҳод исм қўйди,
Ҳуруфи маъҳазин беш қисм қўйди:
Фироқу **р**ашку **ҳ**ажру **о**ҳ ила дард,
Бирор ҳарф ибтидодин айлабон фард.
Борин устоди ишқ этгач мураккаб,
Тараккубдин бу исм ўлди мураттаб”[1,70].

Кўринадики, Алишер Навоий ҳам бу санъатга беъътибор бўлмаган, аксинча, унинг бетакрор намуналарини яратган.

XV аср ўзбек шеърлятида мувашшаҳнинг мисралар ичида қизил сиёҳ билан ажратиб ёзилган сўзларни жамланганда бир ёки бир неча байт шеър пайдо бўладиган туридан кенг фойдаланилган бўлса, XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари адабиётида эса кўпроқ ҳар бир мисра, байт ёхуд бандининг бошланиш ҳарфларидан ном келиб чиқадиган туридан фойдаланилган. Бу даврда мувашшаҳчилик анъанаси жуда кенг оммалашган. Феруз, Камий, Мискин, Ҳазиний, Муқимий, Фурқат каби улуғ шоирлар мувашшаҳчиликда шуҳрат қозонишган.

Хуллас, мувашшаҳларни ўрганиш шоирлар адабий-эстетик оламини ўрганишда муҳим аҳамиятга эга. Шундай экан, уларни илмий асосда ўрганиш адабиёт тарихининг қоронғи жиҳатларини ёритишда муайян даражада хизмат қилади.

Адабиётлар:

1. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. 20 томлик. 8-том, Хамса, Фарҳод ва Ширин. – Тошкент, Фан, 1991.
2. Атоуллоҳ Ҳусаиний. Бадойиъу-с-санойиъ. – Тошкент, “Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти”, 1981.

3. Жўрабоев О. Ҳазиний тўра. – Тошкент: Фан, 2007.
4. Пардаев Қ. Муқимий шеърляти: матн тарихи, таҳрири ва талқини. – Тошкент: “Муҳаррир” нашриёти, 2019.
5. Шайх Аҳмад ибн Худойдод Тарозий. Фунуну-л-балоға. – Тошкент, Хазиана, 1996.
6. Юсупов Ш. Тарих ва адаб бўстони. – Тошкент: Маънавият, 2003.
7. Қаюмов А. Шеърлят жилолари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1997.
8. Қуронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Т.: Академнашр, 2010.